

Н. І. Рудкевичкандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи
Львівського національного університету імені Івана Франка

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ – СЕРЕДОВИЩНИЙ ПІДХІД

Статтю присвячено розкриттю процесу соціалізації особистості крізь призму середовищного підходу. Зазначено, що проблема соціалізації особистості та формування її як індивіда широко представлена та досліджена з точки зору соціології, педагогіки та психології у загально-наукових дослідженнях.

Вивчення соціалізаційного процесу в освітньо-науковому контексті вимагає новітнього мислення, оригінальних шляхів перетворення соціально-освітнього простору, формування нових підходів вирішення завдань дослідницького характеру. Системний підхід використовується для структурно-змістового аналізу розвивального середовища як цілісної системи з ретельним урахуванням взаємодії між її складниками.

Особистісно-діяльнісний підхід розглядається як єдність особистісного та діяльнісного аспектів у розвитку особистості. Людина як суб'єкт виховного процесу зазнає якісних змін через відповідну діяльність і завдяки позитивному впливу проєктованого розвивального освітнього середовища. Соціокультурологічний підхід ґрунтується на використанні елементів загальнолюдської та національної культури у розвитку особистості, передбачає інтегрування педагогіки та соціокультури.

Розкрито середовищний підхід у двох аспектах: 1) як теоретичний концепт, який визначає стратегічний напрям сучасної вищої освіти й базується на певних принципах; 2) як динамічний феномен, пов'язаний із процесом середовищеутворення. Розглянуто провідні поняття середовищного підходу: «середовище», «освітнє середовище». Представлено принципи, які конкретизують положення середовищного підходу (доцільність середовища для людини, узгодженість особистості й середовища, персоналізація середовища).

Висвітлено ознаки середовища. Презентовано різні моделі освітнього середовища (еколого-особистісна, комунікативно-зорієнтована, антрополого-психологічна). Розкрито фази середовищеутворення. Доведено пріоритети середовищного підходу до вищої освіти. З метою пошуку та розуміння поняття соціалізації особистості було зосереджено увагу на середовищному підході як опосередкованому елементі розуміння процесу соціалізації особистості як індивіда.

Ключові слова: соціалізація, соціалізація особистості, середовище, середовищний підхід, «школа соціального досвіду».

Постановка проблеми. Поняття «соціалізація» віддзеркалює низку соціально-економічних проблем і явищ, які визначають реформування незалежного українського суспільства. Будучи основною категорією низки наукових понять, соціалізація пережила природні зміни трансформаційного понятійного апарату, що вказує на актуальність дослідження соціологічного та соціально-педагогічного аспектів [1, с. 15].

Досліджуючи феномен соціалізації, варто розуміти, що процес соціалізації, будучи багатограним і структурованим, давно змінив свої рамки в науковій площині і отримав міждисциплінарну позицію. При дослідженні цього феномену необхідно дотримуватися комплексного, міждисциплінарного підходу, оскільки з огляду на це можуть бути отримані об'єктивні та значущі результати досліджень.

Витоки обґрунтування теоретичних засад процесу соціалізації простежуються у наукових дискусіях періоду становлення більшості наукових дисциплін. Шляхи до розуміння поняття «соціалізація» з'явилися у 30-ті роки XIX століття, потім

воно набуло чинності і стало найбільш затребуваним серед інших галузей наук про суспільство і людину загалом у XX столітті, проте нині цей термін не має однозначного розуміння та теорії.

Поняття «соціалізація» було започатковано соціологом американського походження Ф. Гіддінгсом. У 1887 році в книзі «Теорія соціалізації» він описав сутність цього процесу як «розвиток соціальної природи і характеру індивіда», як «підготовку людського матеріалу до соціального життя». Науковець описав процес соціалізації як процес стихійного впливу оточення, а також як цілеспрямований вплив спектру інститутів соціалізації на розвиток соціальної природи чи характеру людини.

Важливим засобом соціалізації згідно з Ф. Гіддінгсом має бути виховання, оскільки основна його ціль співпадає з результатом соціалізації – підготовкою індивіда до життя в суспільстві. Виховна ідея соціалізації простежується в багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідженнях (Т. Парсонс, Шомбар де Лов, І. Кон, Дж. Смелзер, В. Каптерев, М. Йорданський та інші), що засвід-

чує вагомість дослідження соціалізації в категоріальному полі соціальної науки.

Для цієї статті була важлива думка Г. Тарда, який розглядав соціалізацію як важливу взаємодію свідомості окремої людини з існуючими віруваннями, переконаннями, розуміннями бажань і намірів, що створені та трансформуються суспільством [7, с. 4]. Дослідник наголошував, що входження людини у суспільство залишається базовим механізмом соціалізації. Також до пріоритетних механізмів автор зараховував процес наслідування, що створює сприятливі умови впливу соціальних інститутів (освіти, сім'ї тощо).

Отже Г. Тард трактував соціалізацію як стабілізуючий суспільний механізм, який дає змогу для забезпечення розвитку суспільства. При цьому дослідник наголошував на фасілітаційних функціях освіти, які полягають у створенні сприятливого соціального середовища для розвитку творчого потенціалу особистості, формування її індивідуальної свідомості у процесі міжособистісної взаємодії [10, с. 6–11].

Поняття «соціалізація» увійшло в науковий тезаурус всередині ХХ століття, зокрема воно зустрічається у працях А. Госліна, І. Толмена, Маккобі. З кінця 60-х років проблема соціалізації знову постала в центрі уваги дослідників і отримала трактування відповідно до вектору методологічного аналізу [2, с. 208]. Зокрема, представники біхевіоризму пояснювали феномен соціалізації у контексті процесу соціального навчання; дослідники теорії гуманістичної психології розглядали соціальне становлення і розвиток особистості як самоактуалізацію в межах Я-концепції; прихильники структурно-функціонального напрямку соціології розкривали особливості соціалізації через процес адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вплив суспільства та суспільних інститутів є визначальним у більшості наукових підходів до визначення сутності процесу соціалізації. Так, М. Лукашевич розглядає соціалізацію як взаємодію людини з навколишнім середовищем протягом життя, як «процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого налагоджуються різні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність і цілісність особистості, набувається соціальний досвід, нагромаджений людством за весь період розвитку» [4, с. 112].

Встановлення та процес набуття соціального досвіду та виконання соціальних ролей закладено у трактуванні соціалізації Т. Парсонсом, який визначає соціалізацію як сукупність процесів, за допомогою яких люди стають членами соціальної спільноти і встановлюють певний соціальний статус [2, с. 208].

Вагомий вклад у розвиток теорії соціалізації вніс американський соціолог Р. Мертон, який запропонував типологію соціальної адаптації особистості відповідно до існуючих у соціумі норм культури та цінностей. У структурі його типологічної форми лежить співвідношення визнання людиною цінностей і норм їх досягнення. Можна визнати, що соціалізація в соціології здебільшого розглядається крізь призму адаптації як процесу пристосування до культурних, психологічних і соціальних факторів навколишнього середовища.

Сучасний американський соціолог Н. Смелзер систематизував сучасні теорії соціалізації та назвав такі їх групи: теорія розвитку особистості (Ч. Кулі, Дж.Г. Мід); психоаналітичні теорії (З. Фрейд, Е. Еріксон); теорія розвитку пізнання (Ж. Піаже); теорія морального розвитку (Л. Колберг) [2, с. 208].

Більшість дослідників зазначають, що соціалізацію не варто трактувати лише як односторонній процес впливу соціального середовища на особистість [2, с. 208]. У названих вище теоріях соціалізації помітною є тенденція до автономізації ролі особистості як суб'єкта соціальних впливів, а процес соціалізації визначається як явище, пов'язане не лише із пристосуванням до середовища, але й саморозвитком і самореалізацією особистості. Оскільки немає досліджень щодо соціалізації особистості в ракурсі середовищного підходу, саме тому було обрано цю тему статті для подальшого її вивчення.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розкриття процесу соціалізації особистості крізь призму середовищного підходу.

Виклад основного матеріалу. На активну роль індивіда в процесі засвоєння соціального досвіду вказують Ж. Піаже, Дж. Мід, які наголошують, що соціалізація не може відбуватися як односторонній вплив оточення на особистість, а передбачає зворотній вплив [9, с. 104]. Представники теорії гуманістичної психології (Г. Олпорт, К. Роджерс) під соціалізацією розуміють процес самоактуалізації «Я – концепції», самореалізації особистістю своїх потенційних і творчих здібностей, розглядаючи соціалізацію як процес подолання негативних впливів середовища, що заважають саморозвитку і самоствердженню особистості [3, с. 38].

І. Кон визначав процес соціалізації [8, с. 38] як засвоєння індивідом соціального досвіду, під час якого створюється конкретна особистість, що не можна зводити до безпосередньої взаємодії індивідів. Наполягаючи на ролі особистості в соціалізації, автор зауважував, що «соціалізація – процес засвоєння людиною певної системи знань, норм, цінностей, які дозволяють їй функціонувати в якості повноправного члена суспільства».

Доцільно наголосити на спільності розглянутих наукових підходів у визначенні сутності соціалі-

зації, які полягають, як стверджує В. Москаленко, у тому, що процес соціалізації має «діяльнісний характер», а головним критерієм його результативності є вільне функціонування індивіда в суспільстві [10, с. 6].

Для аспекту дослідження соціалізаційних процесів важливим став внесок Х. Стубенрауха, який визначив соціалізацію як «культурне звільнення». Автор зазначив, що в умовах сучасного капіталізму відбувається певне звільнення людей від культурних традицій суспільства, яке виражається в падінні трудової моралі, більш вільних поглядах на шлюб, сексуальність, вибір культурних уподобань.

Педагогічне трактування процесу соціалізації насамперед полягає у розкритті сутності цього процесу через передачу та трансформацію знань суспільства особистості. Так, М. Ярмаченко пропонує погляд на соціалізацію як процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, що дають їй змогу функціонувати як повноправному члену суспільства. При цьому автор виокремлює як цілеспрямовані впливи на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, які впливають на її формування [1, с. 405].

Соціально-педагогічні засади соціалізації відображено в дослідженнях О. Безпалько, І. Звереві, А. Капської, Н. Лавриченко, М. Лукашевича, А. Мудрика, Л. Міщик, С. Савченко та інших. Так, А. Капська визначає соціалізацію як двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини й соціального середовища, який передбачає її включення у систему суспільних відносин шляхом засвоєння як соціального досвіду, так і самостійного відтворення цих відносин, у ході яких формується унікальна особистість.

Розглядаючи соціалізацію як суспільно-педагогічний феномен, О. Безпалько характеризує її [5, с. 47] як «процес засвоєння та активного відтворення людиною соціокультурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій, зразків поведінки, визнаних у суспільстві); внаслідок чого відбувається її становлення та розвиток як соціального індивіда». Саме це визначення стало базовим для подальшого термінологічного аналізу у цій роботі [2, с. 12].

Оскільки історико-хронологічний аналіз розвитку трактування поняття «соціалізація» довів, що здебільшого воно визначалося стосовно суб'єкта цього процесу, то надалі ми вважали за доцільне здійснити аналіз поняття «соціалізація особистості» в контексті соціалізації молоді, зокрема студентської. Соціалізацію особистості Г. Овчаренко визначає [2, с. 208] як «процес, у ході якого людська істота з визначеними особистісними задатками здобуває якості, необхідні їй для життєдіяльності» [3, с. 38].

Розглядаючи соціалізацію особистості як складник процесу виховання, Н. Андрєєнкова з'ясувала, що вона спрямована на прищеплення визначених навичок, понять і доповнюється при цьому практикою соціальної діяльності індивіда, участю його в різних соціальних групах. Авторка наголошує на автономії індивіда в процесі соціалізації, оскільки, будучи продуктом суспільства, він вільний самостійно вибирати ті чи інші цінності й установки, орієнтуючись не тільки на загальні регулятивні принципи середовища, але й на власні схильності. Активна роль особистості у процесі соціалізації полягає у виробленні визначеної системи орієнтацій, установок. Важливою для нас є теза Н. Андрєєнкової, що соціалізація особистості не можлива без активної участі людини в процесі освоєння соціального досвіду та культури [1, с. 405].

В. Павловський ввів у науковий обіг поняття «соціалізація молоді», визначаючи його як процес становлення і розвитку цієї вікової групи аж до переходу її у групу зрілих, дорослих [9, с. 576]. Дослідник трактує соціалізацію молоді як етапне включення молоді в соціум, яке здійснюється на основі діяльності і самодіяльності, реалізації молодіжних соціальних програм, у процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії з іншими віковими групами [2, с. 208].

Загалом було здійснено аналіз базових підходів до визначення понять «соціалізація» та «соціалізація особистості». У подальшому теоретико-методичному аналізі проблеми дослідження варто виходити з таких положень: соціалізація є результатом взаємодії та взаємозумовленості особистості та суспільства, у процесі яких набуває змін не лише особистість, а й через вплив її діяльності змінюється суспільство; соціалізація особистості відбувається шляхом засвоєння [1, с. 45] індивідом соціального досвіду через входження його до системи соціальних зв'язків, відтворення ним соціальних знань і набуття соціального досвіду; результатом соціалізації особистості є її соціалізованість, здатність активно засвоювати та відтворювати соціальний досвід (певну суму соціальних знань, умінь і навичок, систему норм і цінностей, соціальних якостей, соціальних ролей, зразків поведінки) та набуття певного рівня соціальної зрілості та компетентності.

На думку Г. Сазоненко [6, с. 384], нині постає завдання створення нового середовищного простору, у якому особистість може розвивати власні здібності й обдарування, реалізувати життєву компетентність у професійній та соціальній діяльності. Саме тому необхідно деталізувати теоретичні положення, які визначають роль середовища в оптимізації процесу соціалізації особистості.

Вплив середовища на розвиток людини розглядалося як у працях класиків зарубіжної педагогіки

К. Гельвеція, Я. Коменського, Р. Оуена, Ж. Руссо, такі в дослідженнях вітчизняних педагогів і громадських діячів – Г. Сковороди, В. Сухомлинського, Д. Ушинського та інших.

Насамперед варто звернути увагу та визначити, що енциклопедичне трактування поняття «середовище» розглядається як те, що знаходиться між об'єктами та виступає «посередником» між ними [5, с. 48].

І. Слободчиков пропонує [6, с. 684] два відображення контексту цього поняття, розглядаючи середовище як: 1) сукупність умов, обставин, обстановку, яка оточує індивіда; 2) середину – серцевину – засіб – посередництво [7, с. 24]. О. Бурим, наголошуючи на значенні середовищного підходу в процесі соціалізації особистості, пропонує розглядати його як межі гармонізованого середовища, які підпорядковано завданням розвитку особистості, і пропонує термін «школа соціального досвіду» [3, с. 27].

Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблема середовища розглядалася багатоаспектно: в контексті гуманізації середовища (Є. Шиянов) та взаємодії різних типів середовищ (Н. Юнова); виявлялися способи конструювання середовищ із різною спрямованістю – на розвиток обдарованості (Н. Гафурова), із полікультурною (О. Гукаленко) та професійною (Т. Чернікова) спрямованістю; розроблялося створення комфортного, адаптивного, діалогічного (С. Белова) та інших середовищ. Водночас досліджувалася методологія середовищного підходу (Ю. Мануйлов, В. Серіков).

Аналіз характеристик середовища дозволив представити класифікаційні позиції, з огляду на які середовища групують за певними ознаками: із педагогічних функцій (дидактична, виховна, інтелектуально-розвиваюча); за профілем освітнього закладу, у якому середовище має місце (середовище дошкільного закладу, школи (гімназії, ліцею), коледжу, вузу, середовище університетського округу, регіонально-етнокультурне середовище); з організаційних структур, представлених у цьому середовищі (середовище кафедри, інституту, факультету); по спільноті залучених в освітній процес учасників (середовище академічної групи, курсу, проектної групи); за структурно-якісними характеристиками (на підставі адаптивної функції, на підставі включеності у культуру, інформаційного компоненту, екологічного компоненту середовища тощо).

Запропонована класифікація уможливіє подальший розгляд тих факторів середовищного підходу, які визначають успішність процесу соціалізації особистості.

До середовищних факторів належить сукупність явищ і процесів, які в предметно-рекреаційному, просторово-часовому, інформаційному, комунікативно-діяльнису, морально-психо-

логічному або будь-яких інших аспектах пов'язані з освітнім процесом, виступають як його умова, передумова, предметно-подієва оболонка. У цьому сенсі проектування і створення успішного середовища включає систему цілеспрямованих дій щодо актуалізації предметно-інформаційно-психологічних факторів, які забезпечують підтримку цілеспрямованої науково-педагогічної діяльності особистості [5, с. 47].

Узагальнюючи представлені підходи до тлумачення поняття «середовище», варто констатувати, що більшість науковців під середовищем розуміють багаторівневу систему умов / обставин / чинників / можливостей, що визначає забезпечення оптимальних параметрів діяльності певного суб'єкта в усіх аспектах – цільовому, змістовому, процесуальному, результативному, ресурсному [7, с. 4]. Такий підхід визначає важливу тезу про те, що процес соціалізації в середовищному підході розглядається у зв'язку з розумінням сутності соціально-виховного процесу. Основними його учасниками є об'єкти і суб'єкти, які забезпечують успішність соціалізаційного становлення [9, с. 93].

Висновки і пропозиції. Сутність соціалізації особистості в ракурсі середовищного підходу [3, с. 38] полягає у тому, що в її процесі людина формується як член того суспільства, до якого вона належить. Е. Дюркгейм, який одним із перших звернув увагу на проблему соціалізації, підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувати людину відповідно до наявних у неї універсальних, моральних, інтелектуальних і навіть фізичних ідеалів. Природно, що ці ідеали змінюються залежно від історичних традицій, особливостей розвитку і соціального устрою суспільства. Водночас у сучасних умовах соціалізація має багато характеристик, однакових чи більш або менш подібних у різних суспільствах [4, с. 112].

Список використаної літератури:

1. Андреевкова Н.В. Проблема социализации личности. М., 1970. 405 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
3. Бурим О.В. Образовательное пространство как фактор социализации школьника. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2006. № 3. С. 38.
4. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навч.-метод. посібник. Київ : ІЗМН, 1998. 112 с.
5. Рудкевич Н.І. Освітнє середовище вищої школи як педагогічний феномен. *Психологія та педагогіка у ХХІ столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень* : матеріали міжнар. науково-практ. конф. 2018. С. 47–50.

6. Сазоненко Г.С. Педагогіка успіху (досвід становлення акмеологічної системи ліцею). Київ : Гнозис, 2004. 684 с.
7. Слободчиков В.І. Структура і склад освітньої сфери: категоріальний аналіз. *Психологія навчання*. 2010. № 1. С. 4–24.
8. Смелзер Н. Социология. М., 1994. С. 93–129.
9. Социология молодежи : учебное пособие / под ред. проф. Ю.Г. Волкова. Ростов-на/Д. : Феникс, 2001. 576 с.
10. Тард Г. Социальные этюды. СПб., 1902. С. 6–11.
11. Ярмаченко М.Д. Основні педагогічні категорії. *Педагогіка і психологія*. 1998. № 4. С. 5–12.

Rudkevych N. Socialization of the individual – an environmental approach

The article is devoted to the disclosure of the process of socialization of the individual through the prism of the environmental approach. It is noted that the problem of socialization of the individual and its formation as an individual is widely represented and studied in terms of sociology, pedagogy and psychology in general research. The study of the socialization process in the educational and scientific context requires the latest thinking, original ways to transform the socio-educational space, the formation of new approaches to solving research problems.

The system approach is used for structural and semantic analysis of the development environment as a holistic system with careful consideration of the interaction between its constituent components. Personality-activity approach is considered as the unity of personal and activity aspects in the development of personality. As a subject of the educational process, a person undergoes qualitative changes through appropriate activities and due to the positive impact of the projected developmental educational environment. Socio – cultural – based on the use of elements of universal and national culture in the development of personality, ie involves the integration of pedagogy and socio-culture.

The environmental approach is revealed in two aspects: 1) as a theoretical concept that defines the strategic direction of modern higher education and is based on certain principles; 2) as a dynamic phenomenon associated with the process of environmental formation. The leading concepts of the environmental approach are considered, namely: “environment”, “educational environment”. The principles that specify the provisions of the environmental approach (the feasibility of the environment for humans, the coherence of personality and environment, personalization of the environment) are presented.

Signs of the environment are highlighted. Different models of the educational environment (ecological-personal, communicative-oriented, anthropological-psychological) are represented. The phases of the environment are revealed. The priorities of the environmental approach to higher education are proved. In order to find and understand the concept of socialization of the individual, attention was focused on the environmental approach as an indirect element of understanding the process of socialization of the individual as an individual.

Key words: socialization, socialization of personality, environment, environmental approach, “school of social experience”.